DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-262-6-9

Н. Костусяк
Волинський національний університет
імені Лесі Українки

ВТОРИННІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СПОНУКАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Сучасну лінгвістичну парадигму вирізняє зорієнтованість на комплексне студіювання мовних одиниць з акцентом на їхню категорійну специфіку, функційний вияв, когнітивні, комунікативно-прагматичні, стилістичні та ін. параметри, що слугує вагомим підґрунтям для формулювання об'єктивних і науково вмотивованих висновків. Зазначені орієнтири вважаємо пріоритетними для опису транспозиційних засобів вираження спонукальної семантики, яку прийнято пов'язувати з дієслівною категорією способу. За мету обираємо дослідження граматичного значення спонукальності в контексті грамемного членування способу дієслова та виявів, що, засвідчуючи асиметрію в українській мові, віддзеркалюють міжкатегорійні та міжчастиномовні зміщення.

У сучасній лінгвістиці семантику спонукальності зазвичай розглядають у межах одного (наказового) [1, с. 95; 4, с. 263] чи двох (наказового та спонукального) [5, с. 387–391, 395–397; 2, с. 387–392] граматичних значень категорії способу дієслова, яка, виявляючи стосунок до морфологічного й синтаксичного ярусів мови, має міжрівневий характер [3]. Зорієнтованість на специфіку вираження узагальненого значення спонукальності та його різновидів дає змогу, крім спеціалізованих, виділити неспеціалізовані, почасти недієслівні засоби моделювання способової семантики. Групу вторинних маркерів спонукального значення структурують інфінітиви, часові форми дієслова, недієслівні одиниці. Уживання транспонованих засобів зумовлене ситуацією спілкування та комунікативними завданнями адресанта.

Задля вияскравлення необхідності, нагальності, невідкладності якоїсь дії й водночас посилення категоричності висловленого послуговуються інфінітивами, що, як відомо, перебувають поза

способовою парадигмою. У такому разі, крім інформативної, вони реалізують виразну образно-експресивну функцію, напр.: *Ось мій наказ: військо* ***не розпускати!*** (В. Малик). За деяких контекстуальних умов неозначена форма дієслова здатна дещо послаблювати категоричність, хоч у таких контекстах вона підкреслює обов'язковість виконання дії, напр.: – *Жданку,* ***пити!*** *Жданку, де ж ти?* ***Пити, пити!..*** (В. Малик).

До вторинних дієслівних засобів експлікації семантики волевиявлення належать часові форми, функційний потенціал яких вияскравлює їхнє вживання в поєднанні з іншими маркерами спонукального значення, пор.: – *Дружино, за мною!* ***Виручимо*** *князя! Вперед!* (В. Малик) і – *Дружино, за мною!* ***Виручімо*** *князя! Вперед!*

Комунікативно-прагматичний намір мовця швидко й сконденсовано висловити думку реалізують спонукальні номінативні речення. Уживання таких побудов практикують тоді, коли треба інформувати не тільки про якийсь предмет, факт буття, а й за допомогою спонукальної інтонації попередити про щось, застерегти та ін., напр.: – *Княже, вставай! <…> – Що? Пора вже? –* ***Половці!*** (В. Малик). На семантико-синтаксичному рівні представлені грамемою називного субстантиви нерозчленовано виражають суб'єктно-предикатне значення.

До сфери недієслівних маркерів волевиявлення належать іменники, що дають змогу зосередити увагу на певних предметах і мають конденсоване об'єктно-предикатне, інструментально-предикатне та локативно-предикатне значення, напр.: ***Води! Води!*** (В. Малик); – *Ждане!* ***Соколів****! Підскакавши до князя, молодий сокольничий передав йому ловчу птицю* (В. Малик); – ***Коня*** *мені!* (В. Малик); – ***По конях!*** *– гукнув Кончак* (В. Малик); – ***За мною!*** *– шепнув Овлур* (В. Малик); – ***На той бік! В очерети! До лісу!*** (В. Малик). Із метою скерувати співрозмовника до руху мовець почасти використовує прислівники, напр.: *Врешті Байток з досадою махнув рукою і різко вигукнув: –* ***Вперед!*** (В. Малик); *Овлур оглянувся. <…> –* ***Сюди!*** (В. Малик). Схарактеризовані субстантиви та прислівники з локативним значенням можуть указувати на місцеперебування, пункт призначення чи напрям

руху, напр.: – *Хлопці,* ***у воду!*** *– радісно усміхнувся Ігор* (В. Малик); – ***Уперед****, браття!* (В. Малик).

За допомогою компонентів адвербіального різновиду адресант, виражаючи спонукання, скеровує співрозмовника / співрозмовників до виконання наказу й водночас наголошує на різних внутрішніх чи зовнішніх вторинних ознаках реалізації прогнозованої дії: ***Швидше! Швидше****! Тільки там можна сховатися від хижих людоловів!* (В. Малик); *– Та* ***швидше****! Кожна хвилина дорога!* (В. Малик).

Особливий вияв спонукання й експресивності репрезентують марковані інтер'єктивами квазі-речення (нечленовані речення), які за змістовими параметрами перебувають у тісному зв'язку з попереднім контекстом. Напр.: *Янь скочив на ноги, та Ігор устиг схопити його за рукав. –* ***Тс-с-с!*** (В. Малик); *Трат заверещав: –* ***Геть****! Відпусти мене!* (В. Малик); *–* ***Геть****! Щоб і духу вашого тут не було!* (В. Малик).

Отже, у сучасній українській мові семантику спонукання реалізують висловлення, модельовані, крім спеціалізованих, вторинними засобами, зокрема позбавленими способової парадигми інфінітивами та часовими формами дієслів. До недієслівних маркерів належать відмінкові та прийменниково-відмінкові форми іменників, прислівники й вигуки.

Література

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.

2. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова ; за ред. І. Р. Вихованця. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

3. Костусяк Н. М. Категорія способу як міжрівнева комунікативна категорія. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2008. № 10. С. 47–54.

4. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : підручник. 2–е вид., доповн. Київ : Вид. дім «Слово», 2010. 328 с.

5. Сучасна українська літературна мова :морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1969. 583 с.